

„Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették”

66

Sz. Wilhelm Gábor

2009 decemberének első hetében az úgynevezett horvát tranzit gázvezeték építésének kivitelezése közben sajnálatos eset történt. A megfigyelést végző Sultis László a napi terepi munkáját lezárva délután egyeztetett a kivitelezővel, hogy csak folyamatos jelenléte mellett végezhetik a vezeték nyomvonalának humuszolását. Ennek ellenére estébe nyúlóan tovább dolgozva egy kisebb szakaszon elvégezték a föld eltávolítását. Másnap a területet végignézve régészeti jelenséget észlelt, majd leállította a munkálatokat. A szelvényfalban emberi csontokat figyelt meg, mellettük néhány kerámiatöredéket gyűjtött össze. Ezek alapján egy kis Árpád-kori temetőrészletet feltételezett a helyszínen.

Épületrészlet a rendszertelenül fekvő embercsontokkal.

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

„Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették”

A tél beállta miatt pár hónapig szünetelt a munka, majd 2010 márciusának első napján megkezdődött megelőző feltárásunk a területen. A kiérkezésünk után szomorúan konstatáltuk, hogy a fagy az amúgy is sérült felületet még tovább erodálta. A munkálatok első szakasza a nyitott nyomvonal letisztításával zajlott. Ezek nyomán 12 objektum folytja bontakozott ki, melyből 11 a szelvényben került elő, míg egyet a rongálás miatt már csak a szelvényfalban lehetett megfigyelni. Leletanyagot viszont csak ez a rongált objektum tartalmazott a lelőhely nyomvonalba eső részén, ami már az első szemrevételezés nyomán egyértelművé vált.

Az objektum falának tisztítása után egy félig földbe mélyített épület hamus, kormos betöltése rajzolódott ki, melyben rendszertelen helyzetben nagy mennyiségű emberi csont és néhány kerámiatöredék volt látható. Már az épület falának tisztítása során két ezüstpénz is előkerült, ezért a második naptól Bacskai István fémkeresős kutató folyamatosan vizsgálta a lelőhelyet.

A töredékes antropológiai anyagból pontos adatokat nehéz kihámozni, de nagyjából 34 egyén, döntően nők és gyermekek maradványai kerültek elő. Izgalmas kérdéseket vet fel, hogy a csontok égése még a lágy szövetek elkorhadása előtt ment-e végbe, vagyis az épület leégésekor hunytak-e el az egyének. Sajnos erre e kérdésre megnyugtató választ az alapos vizsgálatok sem adtak.

Az épületből és a benne lelt kis erszényből számos értékes lelet látott napvilágot: többek között aranygyűrűk és fülbevaló, ezüst ékszerek, 72 darab ezüstpénz, különféle eszközök és viseleti tárgyak, sarkantyú, késtokmervítő és egy közel 50 centis páncéltörő kopja.

Az itt előkerült leletanyag párhuzamai a 12–14. század közé keltezhetőek. A legpontosabb fogódzót az előkerült pénzek adják, melyek IV. Béla (1235–1270) uralkodásának első évtizedére datálható veretek. Az ékszerek és a viseleti tárgyak is jellegzetes elemei a 13. század közepére datált kincsleteknek. Az objektumban feltárt jelenség kétségkívül egy erőszakos cselekménynek a nyomát mutatja, melyet a nagyszámú értékes lelet mellett a 34 emberi maradvány is tanúsít. Ez az esemény pedig kétség kívül az 1241–1242-es években tatárjárás néven ismert mongol invázió volt.

Az ékszerek egy része sérülten látott napvilágot. A karikák közül három is csak fél párként maradt, és a fülbevaló párja sem lett meg. A pénzek teljesen feldúlva heverték, nem egy csomóban, ami alapján valószínűsíthető, hogy az épületet valakik a feltárásunk előtt módszeresen átforgatták. A fentiek alapján az is elmondható, hogy az épületből előkerült gazdag leletanyag csak szerény töredéke lehetett az eredetileg itt lévő értékeknek.

Végül összesen 75 db lelet (veretek, gyöngyök, kristályok, ezüstlemez, bronztöredékek) került elő a padlón fekvő kis erszényből. A 38 db préselt arany- és elektronveret [az elektron az arany és az ezüstnek az ötvöze – a szerk.] álló helyzetben, egymás mögött helyezkedett el az erszény legalján. A vereteken látható apró furatok és az erszényben megfigyelt elhelyezkedésük alapján fel voltak varrva, valószínűleg egy-egy gyöngyökkel díszített szalagot, talán fejéket jeleznek. Mérete alapján nem valószínű, hogy fátyol lehetett, inkább egy pártának vagy egy veretes szalagnak határozhatjuk meg.

Láncos-csüngős arany fülbevaló

A korszak kincsleteiben viszonylag gyakori ékszertípus a gyűrű, de ezek többsége a vésett fejű típushoz tartozik. A köves fejű gyűrűk a ritkábban előforduló tárgyak közé tartoznak. Főként elektronból és aranyozott bronzból készült példányok jellemzőek a tatárjárás kori kincshorizontra. A szanki gyűrűk formailag két különböző típushoz sorolhatóak, ami rokon bennük, az a kék üvegberakás, mellyel valószínűleg a hasonló színű zafírt próbálták meg imitálni. A köbetétes gyűrűknél általánosan alkalmazott volt a nemesfémek értékéhez viszonyítva olcsóbb üveg használata, ami arra is utalhat, hogy az Árpád-kori Magyar Királyságban jóval egyszerűbb lehetett az arany beszerzése, mint a külföldi, kereskedelmi úton érkező drágaköveké.

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

IV. Béla denárja és brakteátája

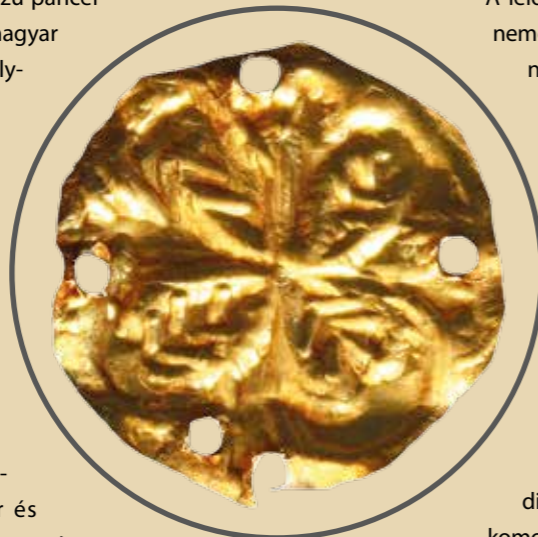
67

Az épület földjén fekvő kis erszényke bontás után

Préselt arany pártadisz

Az itt előkerült közel 50 cm hosszú páncél-tőrő kopja nem tipikus a korabeli magyar fegyverzetben. A szálfegyverek osztályozásánál az angolnyárs típushoz sorolható. A kelet-európai és a steppei anyagban már a 11–12. századtól kezdve előfordulnak azonban hasonló típusok. A fegyvert nem a helyi közösség, azaz egy magyar harcos tulajdonának tartom, hanem minden bizonnyal egy keletről jött kun vagy mongol lovas katonához köthető.

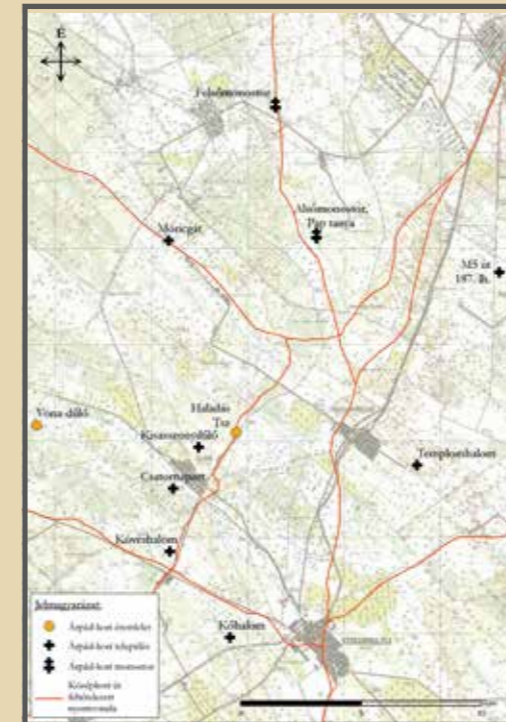
A korszak településeinek igazi ritkaság a láncos-csüngős fejékszer és az aranygyűrű előfordulása, de összességében az aranytárgyak jelenléte is unikálisnak mondható. Bizonyos, hogy a Szankon legyilkolt személyek közül több is a társadalmi ranglétra felső lépcsőjén állhatott. Az aranygyűrűk viselőjének korabeli rangját mutatja, hogy a kék köves zafirgyűrűk a 13–14. századi egyházi és világi előkelők kedvelt ékszerei voltak.

Ezek után kérdéses, hogy egy helyi előkelővel számolhatunk-e, vagy pedig egy menekülő csoportot ért pont ezen a helyszínen a pusztító támadás.

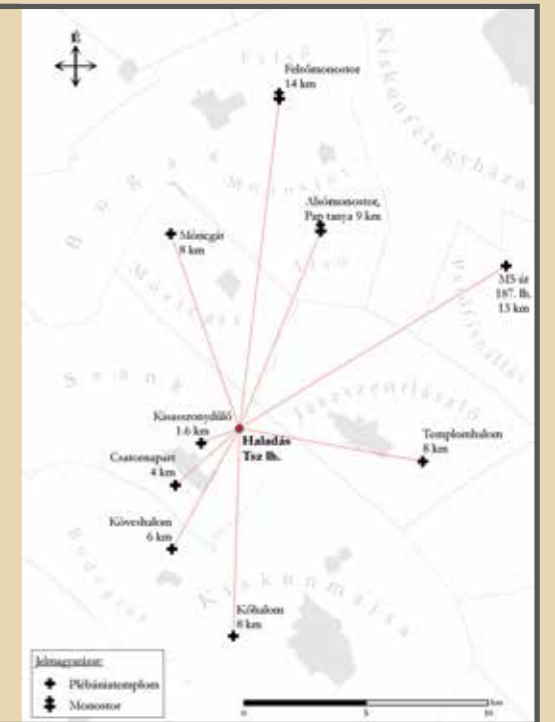
Préselt elektron pártadisz

A lelőhely közvetlen környezetéből előkelő nemesi családra utaló udvarház ez idáig nem ismert. Közel 10 km-es körön belül légvonalban azonban két nemzeti monostor is ismert. Az egyik a mai Alsómonostor területén feltételezett korabeli Pálmonostora, míg a másik a Bugac-Felsőmonostor területéről ismert Pétermonostora. Pálmonostora a tatárjárás korában semmisült meg, és a közelmúltban folytatott kutatások során Pétermonostor területén is előkerültek a pusztulás nyomai. Az eddigi feltárások Felsőmonostor területén komoly gazdagságot jeleznek, ahol egy ilyen volumenű ékszeregyüttes jelenléte nem lenne meglepő. Pétermonostorát a Becsegergely-nem alapította, akik a 13. századi Magyarország jelentős birtokosai voltak. Erősen feltételes módon, de elképzelhető, hogy az 1241-es év tavaszán északról érkező pusztító támadás jelére a nemzeti monostort birtokló családtagok menekülőre fogták a dolgot, és végül itt érte őket utol a gyilkos fegyver. Valószínű, hogy a nemzetség férfi tagjai és a fegyveresek jó része az uralkodó oldalán hadba vonult, ami részben magyarázatot adna az elhunytak kor- és nemi összetételére.

A lelőhely környékének fontosabb Árpád-kori lelőhelyei és az úthálózat

Ismert Árpád-kori templomos helyek és monostorok a régióban

Felvetődhet az is, hogy a mérleg, a pénzek és az ékszerek az erszénnyel együtt esetleg egy vándor ötvös tulajdonát képezték volna. Gyakorlatilag az éves pénzváltás szokása is erre az időszakra esett. Ez ellen szól, hogy a nagyszámú fémlelet közül egy sem köthető semmilyen ötvös szerszámhoz sem. Egyértelmű, hogy az épület kirablása során a nemesfémeket keresték a fosztogatók, így a vas és bronz szerszámok közül legalább egynek illetve volna maradni az épületben.

Komoly kérdéseket vet fel, hogy miért ilyen rendezetlen helyzetben feküdtek az emberi vázrészek az épületben. A kérdésre a legegyszerűbb megoldás az lenne, hogy ezeket a maradványokat egy környékbeli temető felszámolásakor egyszerűen bedobálták az épületbe, tulajdonképpen egy osszáriumot létrehozva. Ennek azonban ellentmond az, hogy egyes vázrészek egyben maradtak, illetve a csontok égése sem ezt a verziót támasztja alá. De a legfőbb érv ez ellen a leletek nagy száma a csontok mellett. Előfordulhatott, hogy egy korábban elrejtett kincsleletet bolygattak meg, de ennek ellent mondani látszik, hogy rendszertelenül találtak meg az ékszereket és a tárgyakat is a csontok között, tehát úgy tűnik, hogy egy időben lettek átforgatva.

Üvegberakásos aranygyűrű

Valószínűbbnek látszik tehát az a verzió, hogy az épületbe a közelgő veszedelem jeleit látva behúzódtak azok, akiket végül itt ért a csapás. A pusztítás végül nem kerülte el őket sem, a vérengző sereg elérte ezt a települést is, és felgyújtotta az épületet. Minden bizonnyal a bent lévőket védekezni próbálták, ennek nyomát sejtethetjük az előkerült keleti típusú szálfegyverben, mely letört köpjűjét talán utolsó áldozatának köszönheti. Elképzelhető, hogy egyes széttört, vágott csontok is ennek a küzdelemnek a nyomait viselik.

Fontos kérdéseket vet föl az is, hogy amennyiben a pusztítást okozó katonaság leölte a település lakosait, miért nem történt alaposabb fosztogatás. Ha a kérdésre nem is tudok megnyugtató választ adni, egy fontos adalékot találunk a *Mongolok titkos történetében* [a Mongol Birodalom létrejöttének részleteit feldolgozó, kínai közvetítéssel fennmaradt munka, a korabeli mongol viszonyok egyik legfontosabb belső keletkezései forrása – a szerk.] a problémához: „Ha legyőzzük az ellenséget nem állunk meg a zsákmánynál. Ha a győzelem végleges, úgyis miénk a zsákmány, és majd megosztjuk rajta.” A mongol hagyományok a világ akkori legfegyelmesebb, leghatékonyabb hadseregét hozták létre. Valószínűleg a mongolok egyik legfőbb célja a magyarországi hadmozdulatoknál az lehetett, hogy a sűrű alföldi település-

hálózatot minél hamarabb felszámolják, a lehető legnagyobb pusztítást okozva. Egyik fő taktikai elemük a gyorsaság volt, tehát nem bajlódtak a leöltek módszeres kifosztásával, hanem a felégetett falvakat maguk mögött hagyva vágóban zúdultak a szomszédos települések felé. A tárgyalt településen a pusztítást végző csapatok fosztogatását a leégett épület is nehezítette, valószínűleg nem várták ki, hogy a tűz leohadjon, s hamarabb továbbálltak. Ennek köszönhetően maradhatott az épületben leöltek mellett a nagyobb számú nemesfém ékszer. E mennyiségének felmérésére csak tájékoztató jellegű adatot nyújt a feltárás során előkerült ékszerek és pénzek száma, mivel úgy tűnik, hogy az épületet a mongol veszély elmúltával módszeresen átkutathatták.

A szemtanú Rogerius, váradikanonok egészen aprólékosan mutatja

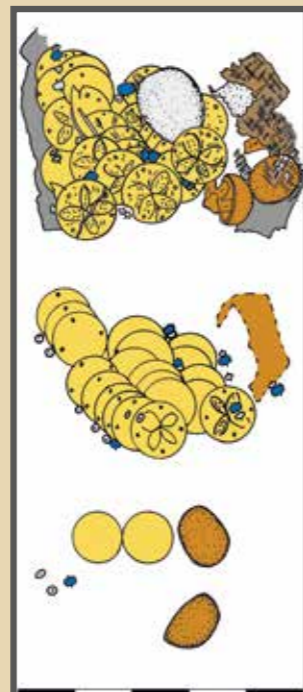
be a leégett településeken található maradványokat: „A tűz azokat a testeket kapta meg, amelyek egyházakban és falvakban elégték. Néha el is oltották a tüzet az ilyenféle égetésből származó zsiradékok. Ezek nem enyészthettek el rövid idő alatt. Mert találni lehetett sok helyen még igen hosszú ideig megfeketedett, de el nem enyészett bőrrel bevont csontvázakat, mert az ilyenek az állatoknak nem szolgálnak kedvelt étékül, csak akkor, ha másféleképpen mentek tönkre.” Ez a leírás teljesen élethűen vetíti elénk, hogy milyen kép fogadhatta a pusztítás után az idevetődőket. A környék hosszabb időn át pusztaként árválkodott, a régészeti eredmények ismeretében pedig csatlakozónak ahhoz az állásponthoz, miszerint a tatárjárás eseményei itt okozhatták az egyik legnagyobb kárt a népességben. Ezek

Üvegberakásos aranygyűrű

Ezüst köpűs karika

Az erszényből előkerült pártadiszkek rétegei

a területeken szinte biztos, hogy akár 80–90%-os népegsökkenéssel is számolhatunk. Ennek ellensúlyozására, és egy újabb mongol inváziótól tartva 1246 táján IV. Béla visszahívta a kunokat, akiknek Csértán nemzetsége települt meg Halas központtal a térségben.

Az, hogy végül mikor is lett felforgatva az épület, úgy vélem örök rejtély marad. Lehetséges, hogy a mongol hadak elvonulása után a túlélő magyarság maradvékai tértek vissza anyagi javakat gyűjteni a pusztulás helyszíneire. Másrésztől elképzelhető, hogy az 1246 táján frissen betelepülő kunok ezeket a romokat – melyek még állhattak – módszeresen átkutatták, és ekkor lett teljesen átforgatva az épületben található emberi maradványok nagy része. A romok és a korhadt részek miatt ugyanakkor nem sikerült alapos munkát végezniük, de biztosan jelentős számú értéket vihettek el. A megmaradt részeket a nyomvonal kiásása tovább rongálta, így szűkítve a lehetőségeinket, hogy e 13. századi tragikus eseménysorozatnak a szárait kibogozzuk. Maga a lelőhely még ilyen hiányos és roncsolt állapotában is az egyik legjelentősebb és leggazdagabb tatárjárás kori leletgyűttest adta nekünk a Duna–Tisza közéről. Igazi értékét a gazdagságán kívül az adja, hogy az eddig ismert közvetett és közvetlen bizonyítékok egy helyen, egy csoportban kerültek elő, számos eddigi bizonytalan kérdésre választ adva.

◊ ◊ ◊

Barbár kincsek a „Szent Hegy” árnyékában

Kiss P. Attila

Szent Márton és Pannónia Kereszténység a Római Birodalom határán

Szent Márton és a koldus (Simone Martini festménye 1320-ból)

Az európai néphagyomány szerves részét képezi a november 11-én ünnepelt Márton-nap, mely az őszi betakarításokkal és mezőgazdasági munkák éves rendjének hagyományos zárásával kapcsolódott össze. A magyar népszokások ezen a napon írják elő a liba fogyasztását és az újbórl kóstolását is. A természet lassú múlásának ünnepe a középkor egyik legkedveltebb katonaszentjének, a savariai születésű Szent Mártonnak a tiszteletével fonódott egybe a keresztény kalendáriumban. De ki volt Márton, akinek egyik leghíresebb tette, köpenyének kettévágása és annak a koldusnak történő adományozása az egész középkor egyik legkedveltebb képzőművészeti témája volt?

Keszthely és a Balaton nyugati csücskének régiójában található avar korra keltezett emlékművet a kutatás a 20. század eleje óta egy külön egységként kezeli. Egyes kutatók a helyben továbbélő keresztény római lakosság, míg mások az avar korban behurcolt bizánci foglyok régészeti anyagának vélték a kultúra emlékeit. Ma általánosabban elfogadott nézet szerint a lelőhelyeknek csak egy kis részén mutatható ki a tényleges római kontinuitás, ellenben a kora avar korban gazdag nyugati (Itália, Meroving területek) és balkáni kapcsolatrendszerrel rendelkező lakosság beköltözése már bizonyítható. A kultúra továbbfejlődése a kora avar virágzást követően egyes lelőhelyeken egészen a késő avar korig kimutatható.

A katonából lett és a franciaországi Tours-ban püspökké szentelt férfi valamikor 316 vagy 336 táján született az egykori Pannonia provinciában, így a 2016-os év a szent feltételezett születésének 1700. jubileumát hozta el. Márton egy vallási-politikai tekintetben is nagy fordulatokat hozó korban élt, melynek során új csoportok jelentek meg a birodalom tartományjaiban. A pannoniai szenthez hasonló személyek gyakorta nagyon sokat tettek a különböző kultúrák közötti közvetítés terén, mint arról Márton életrajzána szerzője, Sulpicius Severus is több ízben megemlékezett: „Legtöbbször annyira megnyerte szentbeszédeivel a pogány lelkeket, hogy arra kérték, ne rombolja le szentélyüket, hanem a világosság fényét megismerve ők maguk pusztították el templomaikat.”

Egy nagyobb nemzetközi összefogás keretében a Márton pályájának és egyben életének kiindulópontját jelentő Szombathely városa, a Szombathelyi Püspökség és a Pannonhalmi Főapátság közös szervezésében egy nagyszabású kiállítás keretében kívánták a nagyközönség számára az emlékév időszakában bemutatni a mindenki számára csak távolról ismert szentet és korát. Míg a Vas megyei megyeszékhelyen Pannónia Márton születésének időszakában virágzó kultúráját, valamint az ott tapasztalható vallási sokszínűséget és a kereszténység 4. századi térhódítását mutatták be a kiállítás rendezői, addig az ezer esztendő Pannonhalmi apátság árnyékában, az Apátsági

A nagyharsányi ezüst korongfibula lovas szent ábrázolásával

